

ПАВЛЕ БОТИЋ

ТАЈНА КРСТА ЛАЗАРЕВИЋЕВЕ „ШКОЛСКЕ ИКОНЕ”

Зар може бићи љубави без жртве?

Лаза Лазаревић¹

Лаза Кузмана Лазаревић старином је херцеговачки Србин. Из Херцеговине преци Лазе Лазаревића досељавају у мачванско село Клење, покрај Шапца. Рођени брат Лазиног деде Лазара Херцеговчевића (у монаштву Мелентије) био је извесно време игуман трију манастира: Чокешина, Радовашница и Туман; док је рођак Лазара Херцеговчевића (у монаштву Софроније), такође био настојатељ манастира Чокешина. Лаза Лазаревић родио се у Шапцу 1851. године.²

До крајности ће Лаза Лазаревић развити професионални аспект сопствене личности. Преводио је са руског, немачког и француског, свршио је Правни одсек Велике београдске школе и био доктор медицинских наука, академик је Српске краљевске академије од 1888. године, био је лични лекар краља Милана Обреновића и санитетски потпуковник, са добротвором Луком Ћеловићем учествује у оснивању Прве банке београдске, учесник је у три Србијина рата,³ један је од најистакнутијих приповедача српског реализма.

¹ Лаза Лазаревић, „Вертер”, *Дела*, Српска књижевност у сто књига, књига 32, СКЗ – Матица српска, Београд – Нови Сад 1970, 227.

² В.: Ђорђе Перић, „О Шабачком трговцу Кузману, оцу приповедача Лазе Лазаревића”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Филолошки факултет, Београд 2012, (78), 128.

³ В.: Симеон Бабић, „Човекољубље и родољубље др Лазе К. Лазаревића”, *Лаза К. Лазаревић – Живот и дело*, Зборник радова, Српско лекарско друштво, Београд 2012, 131–132.

Колико нам је познато, као приповедач Лаза Лазаревић није написао именицу психологија или придев психолошки.⁴ Упркос томе, српска књижевна наука константно је правила од Лазе Лазаревића писца психолошког. Ипак, одређени број књижевних историчара и критичара није прећутао Лазаревићево хришћанство: Марко Цар,⁵ Милош Савковић,⁶ Милан Кашанин,⁷ Владимир Јовичић,⁸ Горана Раичевић,⁹ Марко М. Радуловић,¹⁰ Брана Димитријевић,¹¹ Симеон Бабић,¹² Оливера Радуловић¹³...

⁴ У *Речнику приповедака Лазе Лазаревића* Браниславе Јелић (Матица српска, Нови Сад 2008) не постоје морфолошки облици психологија и психолошки.

⁵ „Погледајте, на пример, онога старог попу у „Школској икони”. Писац у њему чисто живи, и као да од његових недаћа и болова паги. Он га узастопце прати по страшном Калварију уз које се старац пење, и као да у свом рођеном срцу његове муке мучи. Није чисто могуће да се човек у већој мери са другим човеком идентификује, ни да се већма саживи са туђим невољама, него ли је то овде учинио Лазаревић.” (Марко Цар: „Лаза К. Лазаревић”, *Моје симболије*, Издавачка књижарница Скерлић, Београд 1933, 125)

⁶ „Ту индивидуалност: жртвовати се за своје имао је Лаза.” (Милош Савковић: „Лаза Лазаревић”, *Озледи*, Просвета, Београд 1952, 236.)

⁷ „Што још више задивљује у приповедача из доба реалиста, у Лазе Лазаревића има верских осећања.” (Милан Кашанин: „Светлост у приповеци (Лаза Лазаревић)”, *Судбине и људи*, Српско културно друштво Просвјета, Загреб 2001, 152.)

⁸ „Обрван носталгијом (Лаза Лазаревић, прим. П. Б.) сматрао је издајом и пропраћао грижом савести и кајањем сваки тренутак.” (Владимир Јовичић, *Песник моралне носителјине*, Просвета, Београд 1978, 72)

⁹ „Она кап која је канула испод Митровог рукава и блеснула спрам месечине део је истог епифанијског емоционалног регистра што је пратио објаву божије милости којом је награђена она која је патила, а саздана је од љубави и верности.” Горана Раичевић: „Епифанија у приповеци ‘Први пут с оцем на јутрење’ Лазе Лазаревића”, *Лаза Лазаревић јунак наших дана*, Академска књига, Нови Сад 2007, 110.

¹⁰ „Религиозност Лазаревићевог приповедачког света није сведена само на етику, већ је у исто време и мистична, без чега уосталом и није могућан аутентичан религиозни доживљај.” (Марко М. Радуловић: „Мистика Лазе К. Лазаревића”, *Свеске*, Панчево 2009, година деветнаеста, број 92, јун, 172.)

¹¹ „Код Лазе Лазаревића су вера и морал целина. Једно без другог не може да постоји. Лазаревић није кантовац, већ заспуна оно исто што и Достојевски у свом роману *Браћа Карамазови*; нестане ли вере у Бога, бриге о спасу душе, страха од Божје казне и с моралом је свршено.” (Брана Димитријевић: „Песник заједништва – поглед на књижевно дело др Лазе Лазаревића”, *Лаза К. Лазаревић – Живој и дело*, 106.)

¹² „Узоре и изворе није тражио у теорији стварања, колико у народном животу, хришћанској, православној и домаћинској традицији, у патријархалном поретку – увек мотивисан човекољубљем и вером у човека и Бога.” (Симеон Бабић: „Човекољубље и родољубље др Лазе К. Лазаревића”, *Лаза К. Лазаревић – Живој и дело*, 130)

¹³ „Лазаревић је и чувар православне традиције... Из Лазаревићевих приповедака сагледава се и проблем односа ликова према православљу, које је у директној вези са етиком и прегнућима колектива, односно породице.” (Оливера Радуловић: „Икона, иконичка слика и новозаветни орнаменти у приповеткама Лазе Лазаревића”, *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, Нови Сад 2014, књ. 62, св. 1, 124)

Са супругом Полексијом (рођеном Христић) Лаза Лазаревић је имао ћерку Анђелију, сина Милорада, док су им се синови Кузман и Владан по рођењу упокојили. Часним Крстом свога вероисповедања Лаза Лазаревић се прерађивао и обнављао, доказујући своју љубав према Богу, ближњима и отаџбини послушом према Божјим заповестима, посебно према заповести о Светој тајни брака.¹⁴ Насупрот мноштву нововековних српских писаца и писмењака понесених демоном разврата, прељубништва или одрицања од сопствене деце, Лаза Лазаревић ће благодарно примити светињу брака као малу, *кућевну Цркву*, доживотно сведочећи да са овога света у Царство надземаљско са страхом Божјим долазимо или из тајне брачне или из тајне монашке заједнице.

Најзад, Лаза Лазаревић није био равнодушан према реализму Христовог Васкрсења. Најзад, Лаза Лазаревић постепено оставља сопствене слабости и страсти на Крсту личносне црквености.¹⁵

Духовност приповедака Лазе Лазаревића не потиче само из његових читања *Светих Јеванђеља*¹⁶ и Посланица Апостола Павла, већ је она чин благодатне пуноће Лазаревићевих саучествовања у животу Цркве. Основна тема и незаменљиво искушење Лазаревићеве приповедачке књижевности, основна је тема и незаменљиво искушење логосности канона српске књижевности: одбрана Крста Христовог и спасавање Крстом Христовим. Управо Њиме Лаза Лазаревић долази до познања Крстовдана српске књижевности: до равноапостолног Светог Саве. Најпре, Свети Сава је повлашћена личност књижевности Лазе Лазаревића, стога што је Савина светост Крст поистовећења српског бића. Потом, Свети Сава је свесрпска и свечовечанска духовна сила началства, трудољубља, родољубља, црквеноправног поретка, служења, покорности, кроткости, понизности, уздржања, прегалаштва, задужбинарства.¹⁷

¹⁴ Лаза Лазаревић супрузи и деци пише 6. августа 1889. године из Глајхенберга: „Синоћ сам приметио твоје и Милорадово писмо. Мило ми је што сте се данас причестили, и што ће ако Бог да кроз који дан на испит.” (*Писма, Дела*, 580)

¹⁵ У берлинском писму од 18. априла 1975. године Лаза Лазаревић се обраћа мајци Полексији речима: „На Васкрс сам био у руској цркви. Све као код нас”. (*Писма, Дела*, 450) Такође, у писму из Рохича од 18. јула 1884. године Лаза Лазаревић се исповедно обраћа супрузи: „О мама, како је лепо живети за другога!” (*Писма, Дела*, 494)

¹⁶ „Мистични садржај Лазаревићевог приповедања најбоље се уочава у завршним сценама приповедака „На бунару”, „Школска икона” и у једном делу приповетке „Први пут с оцем на јутрење”. Све три приповетке могу се читати као приче чији је пратекст парабола о блудном сину.” (Марко М. Радуловић: „Мистика Лазе К. Лазаревића”, 172–173)

¹⁷ „Млађи какућер Сава чим је наукао на себе црну ризу предао се потпуно вољи Божјој и вољи својих старешина у Светој Гори. Он је био слуга свију и свакога. Понизнији од свију, кроткији од свију, услужнији од свију. Он је служио Русима у Русику и Грцима у Ватопеду. Најранији ранилац, најпознији

„Школска икона” Лазе Лазаревића започиње наративном фактографијом сеоске Цркве, а завршава Марином покајничком молитвом у школи пред иконом Светог Саве. Драма Лазаревићеве „Школске иконе” саобразна је драми Лазаревићевог рода и рода човечијег. Њено супстанцијално питање мора бити библијско: дали се самовољно приволети опсенарској богозаборавној просвети по човеку, или остати привољен страдајућем Крсту Богочовечанске Истине.

Крстом „Школске иконе” Лаза Лазаревић брани изворну српску књижевности и истинску просвету од саможиве непобожности, супротстављајући обезбожење побуњеног¹⁸ учитеља, охристовљењу српског патријархалног човека. Паметни и напредни учитељ без поста и без молитве само је вансебна индивидуа. Сам је, зловољни је каријериста, похотан је, пуши, разговара само о службеном, презире сеоске људе,¹⁹ замењује тајну литургије чиновима читања, отима Мару и бежи са њом из села; на крају злоставља сопствену жену и од ње се разводи.

Насупрот учитељу, Лазаревићев конзервативни јереј живи Тајнама Цркве: саображен је Христу и народу, ревносно служи литургије и службе, покајник је и исповедник, у смртној опасности огња пламеног подиже икону Светога Саве, изговарајући Тропар

легалац, најчуднији ћутљивац, – поштоноша, кувар, собар, вртар, дрвар, ђумурџија, фурунџија, болничар, рибар, економ, појак у цркви, преписивач књига. Све те службе прошао је кнез Растко Немањић без роптања, без аваза: нећу, или не могу! Синови ђумурџија и фурунџија стидели су се оних послова, којих се није стидео син великог цара Немање. Сав мршав од поста, ваздан неиспаван од бдења и молитвава, искрвављен од путовања босоног по оштром камењу и трњу светогорском, никад сит, никад одморан, слуга свију слугу, роб мањих од себе, нижи од свију, покоран свима, мученик над мученицима – то је пут који води слави... Још је лепота Светога Саве у радости стварања.” (Свети Николај Жички и Охридски: „Писмо епископа Николаја школској деци о прослави Светог Саве 1935. године”, *О Светом Сави, Сабрана дела*, књига друга, СПЦО Линц, Аустрија, Слово, Шабац 2001, 557)

¹⁸ „У ’Школској икони’ описује се идилско стање у српском селу... Та се идила наруши нагло, кад у село дође ’господин човјек’, нов учитељ. То је тип неке врсте наше омладине, који, прочитавши неке књиге с брда с дола, говори о спасењу људском... Огромну шупљину своје ’научне’ зграде маскира још огромнијим безобразлуком... Али опет хоће да зна све – тај нови усрећитељ, јесте унесрећитељ народа српског.” (Милан Савић: „Лаза К. Лазаревић”, *Из српске књижевности*, Штампарија Браће М. Поповића, Нови Сад 1898, 190–191)

¹⁹ Лазаревићев анонимни социјалистички тип учитеља не може да не чита и да не пише: „Од тог доба учитељ поста још већа ћуталица и још осамљенији. Једно вече писао је неком свом другу: ’... Бош посла! У народу се не може ништа учинити. Заузимајући се за њега, пишући и говорећи, упропастио сам своју каријеру и спао на то да будем учитељ. ... Овде су сви моји покушаји јалово испали. Народ је глуп и затуцан! Имају једног попенду који је још с два три капиталиста притиснуо пола села, а све благочастивим намјештањем. Он с овим капиталистима експлоатише сељака – подржава га све јаче у глупости – а сам ништа не ради!...” (Лаза Лазаревић: „Школска икона”, *Дела*, 143)

трећег гласа („... првје бо пришел јеси Светитељу Саво...“²⁰); и коначно, подвижнички страда на Крсту саможртвености, како би од пожара и безбожја сачувао икону Светога Саве.²¹

Крстом „Школске иконе“ Лаза Лазаревић се определио да заступа науку христопросвећења пред непрезајућим псеудо просветитељством разума, које столећима ради на одвајању српске школе од њеног црквеног и светосавског корена.²² Крст Лазаревићеве „Школске иконе“ разоткрива доситејевштину као магију амбивалентног језика и као идеолошку етику лицемерја. Деперсонализује одрицање од Духа Светога доситејевштина проглашава напредним и интелектуалним индивидуализмом, а персонално остајање у Цркви која је у Духу Светоме Икона Вечносног Царства, сматра назадним колективизмом!²³ На Крсту Лазаревићеве „Школске иконе“ пише да су плодови борбе небочежњивог пастира за икону Светога Саве мисионарско посведочење новозаветног предања о Спасењу и залога Спасења самог.²⁴ На земљопису „Школске иконе“

²⁰ „Школска икона“, 150. Милош Савковић подвлачи: „Поп, који би имао да гледа само цркву, спасава школу, онда кад је учитељ побегао из ње и тиме даје најбољу лекцију 'новим људима.'“ (Милош Савковић: „Лаза Лазаревић“, *Огледа*, 245)

²¹ „Поп таман да скочи још преко прага, а Бурмазовић, који је стајао са стране и не видећи попа, маче сјекиром по довратку. Поп преко прага, а пламена греда више врата тресну и лупи попа по потиљку. Он паде ничице и прсима на земљу, а икону диже више главе. Сасусмо чабар воде на њега и греду и извадисмо га испод ње. У тај пар цијела школа с ужасном праском груну о земљу и све се начини као велико огњиште. Однијесмо попа кући. Из уста и носа лоптила му је крв, а ноге висиле као мртве. Још је дисао. Намазасмо му уљем изгорјело мјесто на леђима, поквасисмо кошуљу оцтом, па му је навукосмо и положисмо га у кревет. Он се није разбирао.“ („Школска икона“, 151)

²² „Јер доситејевштина и јесте лакомислена вера у свемој хуманистичке науке, у свемој хуманистичке просвете, у свемој хуманистичке културе, у свемој хуманистичке технике, у свемој хуманистичке цивилизације. Под трагичним утицајем доситејевштине европска хуманистичка просвета створила је у нас сукоб између Цркве и школе, који за наш народ значи и увек је значио катастрофу. Под утицајем доситејевштине и наш се човек почео механизовати, роботизовати.“ (Преподобни Јустин Ћелијски: „Светосавска философија просвете“, *Светосавље као философија живота*, Наследници Оца Јустина, Ваљево, Манастир Телије, Београд 2001, 263–264)

²³ На псеудонаучну дистинктивност појмова индивидуално–колективно у рецепцији Лазаревићеве приповедачке уметности, указује Слободан Владушић: „... стереотипна идеолошка опозиција (колективно–индивидуално) смештена у језику, се показује као површинско таласање ...“ (Слободан Владушић: „Једна литерарна схизофренија. Читање и гледање Лазаревића у девет кругова“, *ЛМС*, Нови Сад, јул–август, 1998, књига 462, свеска 1–2, 163)

²⁴ „На лицима свих светитеља ми читамо смерност, постојанство, дубину мисли, озбиљност, мир, благод, невиност, целомудреност и чистоту душевну... Нарочито ми, сељачки народи на Балкану, имамо много и пре много да благодаримо Светим иконама. Робујући под Турцима кроз неколико столећа наши народи су били без школе и писмености. Осим свештеника мало је ко знао да чита Свето Писмо и учи се науци спасења. Али срећа читање се заменило

стоје дела легиона рационалистичког просветитељства, које исповедање Христа замењује обожавањем књиге ума: заблудност, беспутност, безочност, бездушност, безбрачност, бездетност и бесплодност.

Крст и јунаштво крстоносаца „Школске иконе” *ѿророчански* благовесте: не бацајте Христове светитеље пред ноге лажне науке и демонолошке просвете,²⁵ јер богомрзитељ мора постати човекомрзитељ; једино христољубље рађа човекољубље, јер једино Духовдани светитељ *који нема ѿраво да не ѿројоведа јеванђеље*,²⁶ може бити душеузростајући просветитељ. Зато се Мара могла преумити од лутања са учитељем и од учења по учитељу, само покајничким сузама пред Христоносним Крстом и пред духовником (свештенослужитељем).

Изнад диплома и доктората, изнад академија и друштвених статуса, изнад знања и језика, изнад чинова и дела људских руку, изнад професија и самога себе, Лаза Лазаревић је поставио тајну Крста, која га је преобратила, сачувала и открила му да су школа и кућа, њива и ливада, универзитет и држава без Спаситеља трулежни, кварежни и узалудни.

Најзначајнији део свога приповедачког завештања Лаза Лазаревић није дописао, већ га је предањски назначио:

*Када си дошао, Светишиљу Саво,
најпре си ти воје ошчасиво ѿпросветио
и ѿрејородивши га Духом Светим,
као дрвешта маслинова засадио си
у духовном рају најсветију децу своју...*

гледањем. Људи су гледали Свето Писмо насликано на иконама и по домовима. Гледали су историју Спаситеља нашег, и житија светитеља, Христових јунака.” (Свети Николај Жички и Охридски: *О Православљу, Сабрана дела, књиџа друџа*, 548)

²⁵ „Вама је отац ђаво, и жеље оца својега хоћете да чините; он бјеше човјекоубица од почетка, и не стоји у истини, јер нема истине у њему; кад говори лаж, своје говори, јер је он лажа и отац лажи.”

(*Светио Писмо, Нови Завјей Госиода нашеџ Исуса Христиа*, превод Комисије СПЦ, Београд 1998, *Светио јеванђеље ѿ Јовану*, 8, 44)

²⁶ „Јер ако ѿројовиједам јеванђеље, нема ми ѿхвале, јер ми и обавеза налаже; и шицко мени ако не ѿројовиједам јеванђеље.”

(*Прва ѿосланица Коринћанима Светиоџа айосиола Павла*, 9, 16); курз. П. Б.